

חדשות כזב בראשיתה של העיתונות העברית: דוגמאות נבחרות

גדעון קוץ

מדובר באדוקים שבהם). פורמלית אסרו חוקי לשון הרע לא רק על פרסומן של השמצות ושמועות בלתי מבוססות, אלא גם על מידע חסוי שעשוי היה להזיק למי שקלונו נחשף ברבים, ובמיוחד לחברה היהודית כולה, בתנאי הגלות והרדיפות. רבנים ומתקני תקנות לא מעטים קבעו תנאים נוקשים לגילוי סודות וחידרה לרשות הפרט, ועיצומים מפורטים למקרים של הפצת שמועות שווא.⁴ דמות המלשין הייתה דמות מגונה מיסודה בחברה היהודית המסורתית, וברור שגורלם של העיתונאים-התחקירנים הראשונים לא שפר עליהם.⁵ אבל המריבות הפנימיות, הפוליטיות והאידאולוגיות בחברות היהודיות היו לעתים קרובות קשות ואפילו אלימות, פיזית ומילולית, ואם אפשר היה, למשל, להצדיק הפצת שקרים בעליל בתקשורת בהגנה על אינטרסים מקודשים – למשל, אלה של היהדות, כפי שראו אותם המשמיצים – אפשר היה לקדש גם את השקרים עצמם, שהתערבבו לעתים קרובות באמונות טפלות. סוג אחר של ידיעות כזב באמצעי התקשורת נבע מן היריבות והתחרות המקצועית. בהקשר זה אפשר היה "לפברק" לא רק את המידע אלא גם את מוסריו.

לסופרים-הכתבים, ה"קורספונדרנטים" המקומיים של העיתונים העבריים הראשונים, במיוחד בעיירות נידחות במזרח אירופה, הייתה הכתיבה והנוכחות בעיתונים אלה והמעמד שבו זכו בחברתם הקרובה פיזיו על התשלום הכספי הזעום במקרה הטוב, ועל היעדרו בדרך כלל. אין פלא שהם התאמצו לספק ידיעות וכתבות שירצו את העורך וישכנעו אותו לפרסמן. הדרך הבטוחה ביותר לעשות זאת הייתה באמצעות סיפורי הסנסציה: אסונות טבע, שרפות ושיטפונות, ואסונות מעשי ידי אדם כגון מעשי התעללות של שונאי יהודים. והכול – לתפארת הכתיבה והמליצה, בסגנון ספרותי שיבטא את שליטתו של הכותב בשפת הקודש שהייתה לה עדנה.⁶ לחלק מהסיפורים היה גרעין של אמת, אלא שבמקרים לא מעטים ניסו הכותבים לחזור בהפרכי זמן על אותו סיפור עצמו, לפעמים בשכתוב קל. זה היה נכון גם במאמרי עיון. למשל, כתב בשם ליפאווסקי מפינסק הצליח לפרסם בעיתון המליץ מאמר (מתורגם מרוסית) בשם "השמש והכוכבים" בגיליונות 22, 23, 25 בשנת 1864, ובגיליון 11 בשנת 1866. אולי מטעמי זהירות

במסה "מחשבותיו של היסטוריון על חדשות הכזב של המלחמה", כתב ההיסטוריון הצרפתי היהודי הנודע מרק בלוך, ששירת בצבא במלחמת העולם הראשונה, כי מידע שגוי ומטעה "מתפשט ומתעצם בתנאי אחד: אם יש בחברה שבה הוא מתפשט חממת (תרבות) גידול מסייעת, שבה, באופן לא-מודע, האנשים יבטאו את דעותיהם הקדומות, את שנאותיהם, את חששותיהם וכל תחושותיהם החזקות. רק הלכי רוח קולקטיביים רחבי היקף יכולים להפוך תפיסה (פרצפציה) גרועה לאגדה".¹ אמצעי התקשורת והחברה היהודית באירופה של המאה התשע-עשרה פעלו בסביבה חסרת ודאות, לעתים קרובות עוינת, בעת מעבר מהוסס מחומותיה החונקות אך המגינות של המסורת אל עולם הקידמה, על אפשרויותיו וסכנותיו. העימותים בין מגמות אלה שימשו חממת גידול גם ל"פייק ניוז". בהמשך הגדיר בלוך את תופעת ידיעות הכזב בעיתונות: "היא מייצגת בדרך כלל משהו מאוד לא ספונטני. קורה, קרוב לוודאי, לפעמים, ששמועה שנפוצה בארץ, או בקבוצה חברתית מסוימת, מועתקת בתמימות בידי עיתונאי. צריך להיות נאיביים מאוד כדי לשלול מעיתונאי את זכותו לנאיביות. אבל ברוב המקרים ידיעת הכזב בעיתונות היא פשוט מוצר מפוברק. היא נוצרת בידי בעל מלאכה במטרה מוגדרת: לפעול על דעת הקהל, לציית לפקודה או פשוט לתפארת הכתיבה, בהתאם למרשמים הספרותיים המסקרנים שכופים את עצמם על הכתבים הצנועים ביותר".²

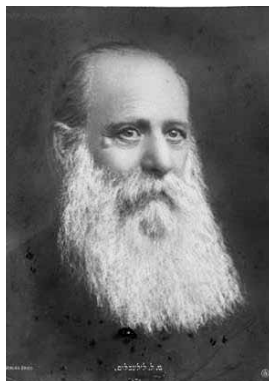
קלייר וורדל³ הציעה טיפולוגיה של שבעה סוגים של תכני חדשות כזב בעידן המידע הדיגיטלי: סאטירה או פרודיה, קישוריות שקרית (למשל לכותרות), תוכן מטעה, תוכן מתחזה (המצאת מקורות), תוכן שעבר מניפולציה ותוכן מפוברק. סוגים אלה היו קיימים, בדרך זו או אחרת, משחר קיומה של התקשורת החברתית. גם בעם ישראל.

בשר חזיר קטלני. ברבורים אבוסים. נשיקות בראש חוצות

הציטווי "מדבר שקר תרחק" (שמות כג, 7) לא היה תמיד נר לרגליהם של אנשי התקשורת העברית והיהודית מתחילתה (ודווקא כשהיה

יהודה לייב גורדון

משה לייב לילינבלום

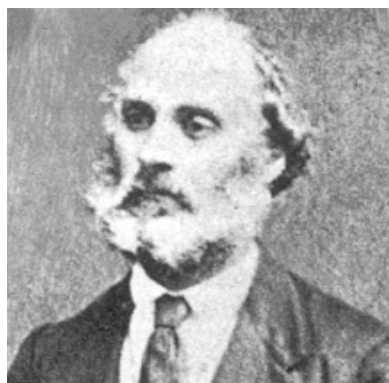
נחום סוקולוב

זה או אחר התגלה כשקרן. לילינבלום וגורדון כתבו מאמרי דעה ולא חדשות. לילינבלום ניהל מערכה על תיקונים בדת ונאלץ לעמת, פרט לקללות ולהשמצות, גם חרם על פרנסתו עד לתקיפות פיזיות אלימות ממש. י"ל גורדון מתח ביקורת ספרותית-חברתית על הרבנים הקיצונים, והשתמש לעתים קרובות בנשק המושחז של הסאטירה. כך עשה במאמרו (בחתימה דניאל באג"ר) "בזכותן של הרבנים"⁸, שמדקדקים בתביעותיהם הפולחניות בלי להתחשב במצבו של דלת העם, ובשירו "ברבורים אבוסים"⁹, סיפורה האלגורי של אישה ענייה שקנתה שני ברבורים (אווזים) לפסח, חסכה פת לחם מפיה והאביסה אותם, ואחרי ששחטה אותם פסל אותם הרב מחמת ספק בכשרות, בגלל קוץ שנתגלה בסביבת הוושט, ושלח את האומללה וילדיה לחור על הפתחים. יריביו לא הבינו סוגת כתיבה זו, קראו אותה כפשוטה, וראו בסאטירה סוג של האשמות כוזבות. היו מי שניסו להשיב לו, כמו י"ע (הרב יהונתן עליאשברג) בפואמה קצת פחות מוצלחת, "משכיל לענות לבני קרח מזמור שיר", בעיתון כבוד הלבנון (שנה שביעית, גיליון 16, 9.5.1870), שם מועברת האישה הענייה של גורדון לימי קורח ועדתו והיא מואסת במעשר שעליה להפריש לכוהן ובמסים, כדי להוכיח שמי שמורד במצוות דינו מוות. השיר עורר דווקא אהדה למורדת... הרבנים לא היו מורגלים במדיום העיתונאי והעבירו אליו את הסגנון והביטויים החריפים שבהם השתמשו בדרשות בעל פה או ב"פשוטילים" שפורסמו בקהילות. העורך אר"ז פסל מאמר תשובה של גורדון לרבנים שכתבו בהלבנון. הוא עצמו ניסה לסתור את טענותיהם במאמר בשלושה חלקים תחת הכותרת "משיב מלחמה שערה", בגיליונות 12, 13 ו-16 בשנה השישית לצאתו של העיתון (בתאריכים 4 ו-11 באפריל ו-6 במאי 1870), כדי "להראות לעיני השמש נכלי המתעים ולהציל כבוד סופרינו הנאשמים חנם", אבל בלי לטפל בתוקפים לגופם, כי "לא לכבוד לנו להשיב אמרים לכותבי פלסתר בני בלי שם, ומה גם למ"ע [מכתב עתי, הכוונה להלבנון] לובש קנאות דת למען בחש ולמשוך אליו את לבות החרדים ותת לו מהלכים בין אחינו ברוססיה"¹⁰. לילינבלום כתב מאמר תגובה תחת הכותרת "קול ענות"¹¹, ובו לא היסס לצטט השמצות שהתפרסמו נגדו בהלבנון, שהאשימו אותו, בין השאר, במלשינות, במעשי נבלה, בזלילה בימי צום, בנשיקות לאהובותיו בראש חוצות, ועד כדי האשמה בכך שהוא

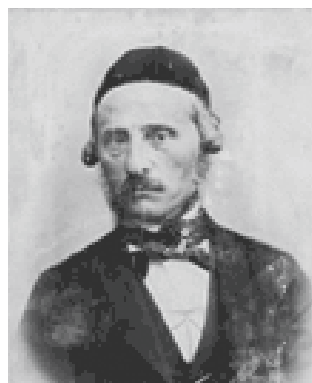
הוא הזדהה תחילה כצ' ליפאווסקי ואחר כך כש' ליפאווסקי, אלא אם מדובר היה בבן משפחה שנטל על עצמו להמשיך במפעלו. אך גם כשהמעתיקים הצליחו בכך ניצבה מולם, לעתים קרובות, הקריאה האופיינית של הקורא העברי במאה התשע-עשרה ואחריה, שנבעה מיחסה של החברה היהודית לעיתונים כאל יורשי הספר. הקוראים העברים "למדו" את העיתונים וכרכו אותם בספר בסוף השנה, ולכן יכלו להבחין בסיפור חוזר ולהעביר תגובה נועזת לעורך. "סיפורי הנסים והנפלאות" המומצאים או המנפחים גרעין אמת לממדים אדירים, היו חלק בלתי נפרד מן העיתונות העממית שהתפתחה באירופה וענו על צורכי הקורא שאותו ביקשה עיתונות זו לכבוש.⁷ לכן התופעה לא הייתה ייחודית לעיתונות היהודית, ובכלל זה העיתונות העברית, שחיפשה קהלים רחבים יותר.

לעתים קרובות "סיפורי הנפלאות" היו גם "סיפורי מוסר" ששימשו לחיזוק עמדתו האידאולוגית או התאולוגית של העיתון. לדוגמה, בשנתו הרביעית (1867) של הלבנון, העיתון העברי הראשון בארץ ישראל שעבר לפריז, שם גברה השפעת הרבנות האורתודוקסית הקיצונית בעיתון, אפשר למצוא בו "סיפורי נפלאות", כמו דיווח על מותה של אישה שהתייסרה בכאבי בטן עזים. בבטנה נמצאה, ידע לספר העיתון, כמות מסוימת של בשר חזיר. המסקנה, כמובן, הייתה שאכילת בשר חזיר היא קטלנית. אבל העורך, יחיאל בריל, ידע גם להתייחס באירוניה לירידות דומות שהופיעו בעיתונות הרוסית. למשל, הסיפור על חולה נפש שהתברר כי אכל כמשך שנים את בשרו הוא... בריל העיר כי ייתכן שסיפור זה מסביר את העלילות על היעלמותם של אנשים שנאכלו, כביכול, בידי יהודים... כלומר, עשה בו שימוש במלחמה באנטישמיות.

השימוש בירידות ובהאשמות כוזבות בהלבנון הגיע לשיאו במלחמה שניהלו רבנים ליטאים שכתבו בו נגד סופרי המשכילים של המליץ, משה לייב לילינבלום ויהודה לייב גורדון. עורך המליץ, אלכסנדר לוי צדרבוים (אר"ז), עודד את כתביו לפרסם מאמרים ותחקירים נגד מוסדות הקהילות בתנאי שיהיו אלה "אמרי אמת". אלא שקשה היה להבחין בין אמת להשמצות בכלים שעמדו לרשותו, ומכיוון שמדיניותו הייתה לפרסם הכול הוא פרסם גם הכחשות וגם הכחשות לאותן הכחשות. אר"ז לא חשש מהתנצלויות ומהודאה בכך שכתב

דוד גורדון

אליעזר ליפמאן זילברמן

יחיאל בריל

בידי התועמלנים "השחורים" (או "הטהורים") כמי "שבא על כמה נערות מאורסות", ו"אוכל בשר חזיר". ואילו אבי הרומן העברי, אברהם מאפו, תואר כמי ש"מיום צאת ספריו נתוספו כמה ספסלי בבתי זונות". רשמית החוברות הללו לא היו קשורות להלבנון, אבל סוכן הלבנון בוילנה, אברהם צבי קצנלבוגן, עסק בהפצתו. "הלשכה השחורה" הזאת עסקה גם בהלשנות על המשכילים לפני השלטונות, אבל גם המשכילים ניסו לאסור על הפצת הלבנון ברוסיה באמצעות חברת "מרכי השכלה" שהייתה בקשר עם השלטונות.

המשיח מתימן: "מדבר שקר תרחק"

לעומת הקו האורתודוקסי שהיה משענו של העיתון בפנייה אל קהל העילית, האקזוטיקה הייתה נשקו של הלבנון ככיבוש הקהל הרחב. על רקע זה אפשר להסביר את פרשת "המשיח מתימן". חותנו של בריל, "הנוסע הגדול" ר' יעקב הלוי ספיר, הודיע על פרטים שמסר לו הרב יחיא מזרחי מתימן שאותו פגש באלכסנדריה, על "משיח מופלא" שהופיע בתימן. הוא מסר פרטים מרתקים אלה במאמרו "חדש מתימן יבוא"¹². כתיבתו של ספיר ביקורתית למדי, שכן הוא עצמו היה בתימן שש שנים קודם לכן כשהופיע שם "משיח" קודם בשם שוכר כחיל, שהמשיח החדש הציג עצמו כ"הופעה" מחודשת שלו. מדבריו של ספיר נראה שהוא הניח תחילה שאכן מדובר באותו אדם, אך קהל הקוראים הנלהב לא ביקש דקויות, והסיפור הכתוב בעיתון שבו הוא נתן אמון כסיפור חדשותי חשוב, שכנע אותו כי רבים הסיכויים לכך שאכן משיח הופיע שם. המידע הכוזב היה, אפוא, תוצר של הקריאה וההתקבלות של הטקסט, ויחיאל בריל דאג לביים את הסיקור באורח דרמטי במיטב כללי המסע העיתונאי בעיתונות ההמון. הלבנון קיבל מאות מכתבים, בעיקר מיהודי רוסיה שבגלל צרותיהם הקיומיות הנושא הפך לשיחת היום בבתי רבים, ובריל קיבל להיות "המתווך" בין המשיח לקהלו. דוד גורדון מתח ביקורת בעיתונו, המגיד, על המסע שניהל בריל מדי שבוע, והאחרון השיב לו במאמר לוחמני ופוגעני תחת הכותרת "ד"ג מראשו מסריח"¹³. במאמר הזכיר בריל סדרה של חדשות כוזב, לדבריו, שפרסם המגיד: מכתבים (כתבות) בדויים מאפריקה על ידי עוזר העריכה הראשון של העורך א"ש זילברמן, יוסף בהמר. אחד מהם היה מכתב מטבריה ובו

ורעיתו נוהגים "להתהלך עירומים כביום הוולדס", ובמזימה לרצוח ולשפוך את דמם של יהודים טובים ואפילו, רחמנא ליצלן – במרידה במלכות רוסיה.

להלן ציטוטים מדברי הרבנים העיתונאים של הלבנון על לילינבלום מחודש אחד בלבד, נובמבר 1869:

יושב ומלשין ונותן את שם חכמי התלמוד לשנינה כהמן הצורך (יוסף זכריה שטרן, "עת לבנות בחומת הדת", כבוד הלבנון, שנה שישית, גיליון 43, 8.11.1869).

לענות להכסיל כאולתו [...] אחרי אשר נודע לי מפחיתות האיש הזה ומפחזותו [...] בן פחותים כמוהו (הרב האבד"ק רזנאי, הלבנון, שנה שישית, גיליון 45, 22.11.1869).

אשר התחפש ברוח התלמוד להכין מטבח בראש חוצות לטבח ישרי אמונה לשפוך דם נפשות נקיים (שמואל נפתלי הלוי עפשטיין, "על תשובות באנשי און", לבנון, שנה שישית, גיליון 45, 22.11.1869).

התאות נפשו להיות כזוללי בשר וסובאי יין בתשעה ימים בין ר"ח אב ובין יום החרב (הלבנון, שנה שישית, גיליון 46, 29.11.1869).

חפץ הוא בכל אות נפשו לנשק את אהובותיו בראש כל חוצות, כמו נשק יעקב לרחל וללכת הוא ואשתו ערומה באין כלימה, כמו הלכו אדם וחווה בטרם באה חכמה בלבם [...] איש אשר לו שיח וסיג עם הבתולות היפות [...] איש ריק מתור וחכמה, מוסר ודרך ארץ (שמואל נפתלי הלוי עפשטיין, "על תשובות באנשי און, שם).

ולמה יכשר בעיניו דרום איראפא המתנהגת עפ"י דעת הקהל שרבים חותרים לפרוק עול הדת ועול מלכות, מוטב לאחוז במנהגי רוסיה שעל ברכיה? גדלנו, הנאמנים בכל לבבם לדתם ולמלכם (אלכסנדר משה לפידות, "תוכחה מגולה", הלבנון, שנה שישית, גיליון 42, 1.11.1869).

החרדים בוילנה הקימו לשכת תעמולה ספרותית שהניחה בסיס להתארגנות שתכונה לאחר עשור "הלשכה השחורה", בראשותו של יוסף יהודה ליפשיץ, סופר הלבנון. בינתיים היא פעלה במסגרת חברת "מחזיקי הרבים" שבראשותו של הרב דובער צייטלין, מכותבי הלבנון, ופרסמה סדרה של פמפלטות הנושאים את השמות "דברי אמת", "דברי שלום ואמת", "מלחמה בשלום". כתב העת הירח (1871) או הספר תולדות השקצים והרמשים (שנת הדפסתו אינה ידועה), עסקו בתעמולה נגד העיתונאים "הכופרים בעקר". י"ל גורדון תואר

ירושלים, אבן ספיר, בהוצאת מקיצי נרדמים של זילברמן (בריל הקים אחר כך הוצאה מתחרה בשם שומרי תורה). יעקב ספיר היה, כמוזכר לעיל, בין שאר עיסוקיו נוסע מפורסם (כתב נודד או "שליח מיוחד") שהגיע לקהילות יהודיות נידחות, כמו זו של תימן. הוא פרסם את מאמריו בהלבנון ובהמגיד. ספיר ובריל האשימו את זילברמן בהוצאת כסף במרמה, בהדפסת עותקים ובמכירתם בלי להעביר שכר סופרים, ובאייחוקה בהגות, ובעיתונות העברית נמתחה ביקורת על טעויות הלשון בספר. בריל ניצל את הסכסוך והאשים את ההוצאה לאור של זילברמן בשחיתות.¹⁶

האמצעי הרטורי שבו השתמש תחילה היה הצגת שאלות לזילברמן במאמרו "מדבר שקר תרחק", לכאורה מפי "אנשים", "ולמען תדע אתה המגיד, לסבר פה דובר שקר, הנני מעתיק לך איזה שאלות אשר ישאלו אנשים על החשבון שערכת כעת". והוא סיכם: "הן אלה המה השאלות מעט מהרבה אשר העתקתי לך ה' זילבערמאנן מפה הנדברים כך ומביטים אחריו מבלי לשאת פנים, ואנוכי אמרתי לכם: חלילה לכם אחי מלהטיל דופי בפעולת המגיד", וביקש מהמגיד להודות בטעותו (הלבנון, 12 באפריל 1867). בכך טען זילברמן שההתנפלות של בריל עליו היא מזימה נגדו ונגד עיתונו, שהוא עמד בכל ההתחייבויות ושספיר עצמו אחראי לשיבושי הלשון. בריל רצה לדבריו להדפיס חלק מן הספרים בפריז. אשר ל"מנהיגו הזקן" או "הנוסע הזקן הזה", כפי שכינה זילברמן בכוז את ספיר, הוא נסע לוורשה ולוויילנה כדי להביא חותמים להלבנון ולהוציא את דיבת המגיד רעה.¹⁷

העיתונאי המדומה של המגיד: זילברמן עומד למשפט

זמן קצר אחרי המריבה התחיל המגיד בפרסום מדור קבוע חדש בראש הגיליון, "מכתבים מפאריז". במדור הראשון פתח הכותב בדברי שבח לזילברמן ולעיתונו והעיר לו הערת יסוד על אופי הדיווח על ענייני חוץ:

יש לך סופרים הרבה המביאים לך בכורי פרי חכמתם וידיעות מצב אחינו בני ישראל בכלל ומצב הקהלות בפרט ועקרי העניינים המתחדשים בחיי הקהלות פעם לשבט פעם לחסד. אמנם בהיות גם עניני הפאליטיק אחת מהאבנים אשר הנחת ליסוד פעלך, ע"כ יחסו לך סופרים כאלה בערי המלוכה אשר וידיעו לך בפעם בפעם ממצב הפאליטיק שמה וזה הוא לתועלת לא מעטה בעבור חלק אלה מקוראיו האוהבים דברים כאלה. ולא מעטים המה אנשים כאלה בין קוראיו בארצות הקדם וארצות הצפון באיראפא. וכולנו ידענו כי פקחת עין על דברים כאלה הוא הצעד הראשון המוביל למטרת תשוקת הידיעה בכל דבר חכמה וכינה. הן אמנם כפעם בפעם תגיד בעצמך עניינים כאלה במאמריך היקרים אשר תקראם בשם: "על המדינות בו יאמר", מאמרים אשר אין ערוך עליהם בכל המאמרים ממינם אשר הובאו ומובאים לפעמים בכ"ע אחרים בשפת קודש. בכל זאת טבע מאמרים כאלה מחייב להביא עניני הפאליטיק בכללותיהם ולא בפרטיהם, והחסרון הזה יתקן גם בכתבי העת בכל הגוים ללשונות ע"י סופרים מיוחסים מכל העירות הגדולות, אנשים היודעים לדבר מעניינים כאלה בהיותם במקום אשר שם יוצאים לאור העניינים וקוראים כל כתבי העת אשר שם יודעים לבחור האוכל מתוך הפסולת. מדוע לא יהיו גם לך סופרים כאלה בהעירות הגדולות קריות המלכים? ואנוכי בהיות מושבי זה שנים רבות בעיר המהוללה פאריז קרית מלך רב אשר משם יוצאים עניני הפאליטיק ומאירים לאיראפא, ובהיותי ג"כ אוהב נאמן לפעולתך היקרה החפץ בשלימותה בכל מה שאפשר, לכן אמרתי בלבי אנסה כחי למלאות החסרון הנזכר, והנני מוכן לכתוב לך פעם בפעם מהעניינים המתחדשים לבקרים בעניני הפוליטיק ואוציא הקיצור והמובחר מכה"ע הרבים פה המדברים מעניינים כאלה.¹⁸

ר' יעקב הלוי ספיר

דיווחו אנשים שבאו להשתטח על קברו של ר' מאיר בעל הנס, כי העמודים שתמכו בו ונפלו, "קמו מאליהם". פרסום כוזב נוסף היה תרגומו העברי של דוד גורדון למסעות בנימין השלישי של מנדלי מוכר ספרים, שפורסם בהמשכים וגרם לקוראים להאמין, לדברי בריל, שמדובר בסדרת כתבות ושתוכן הספר הוא אמת. כמו כן התפרסמו סיפורים על יהודי סין ("כינא") שבריל הוכיח, לדבריו, שהם בדויים, ופרשת הכתב האלמוני והבדוי, כנראה, בפריז (על כך להלן). "הנני עומד בפאריש ורואה הנבלה בקצה ארץ פרוססיה", הזהיר בריל את זילברמן, שהוא, כעורך ראשי, "ראש הד"ג". בריל, שגינה את תופעת המשיחיות ולאחר שהסערה שככה טען שרצה בדרך זו להצביע על הסכנה שבפרשת "התימני", נזהר מלשחוט את הפרה החולבת, וכל עוד הסיפור רץ ונמשך, נמנע מלהביע דעה פסקנית בדבר מהימנות ה"הופעה". הוא אף הציע שחברת כ"ח תממן את נסיעתו של ספיר לתימן לבדיקת העניין בסכום של 500 פרנק, מה שהחברה לא עשתה. כאמור, כל זה לא הפריע לו למצות את הסיפורים במשך השנה השישית לעיתון.¹⁴

המריבה הגדולה בין עורכי המגיד להלבנון, שבה בא לידי ביטוי יחסם של אבות העיתונות העברית לשאלת חדשות הכוזב והמהימנות בדיווח, פרצה על רקע של אינטרסים אישיים. הריב המתמשך בין זילברמן ליחיאל בריל נבע כמובן במידה רבה גם מן התחרות בין שני העיתונים העבריים הגדולים במערב אירופה, שנמנו עם המחנה המסורתי. בריל מיהר להאשים את מתחרהו בשקרים במזיד בכל עת שנראה היה כי היריב אזכר, ציטט או פירש לא נכון את מה שכתב. למשל, כשייחס לו את הכתיבה כי אמריקנים שרוצים להתיישב בארץ הם יהודים.¹⁵ בתגובתו הוא לגלג על המוטו שאימץ המגיד: "האמת והשלום אהבו". אך ה"קש" ששבר את גב הגמל היה ריב בעקבות הדפסת ספרו הנודע של חותנו של בריל, ר' יעקב הלוי ספיר, איש

אנו משגיחים בבת-קול!!". עניני הפאליטיק הנני מודיעכם, ובענינים כאלה טובים עוללות הבת קול אשר מאחורי הפרגוד, מבציר חדשות יושבי אחורי התנור והכירים אף אם מוציאים לאור מכתב עתי. עליכם רק לדעת אם כנים דברי הבת קול, ועל זה הלא יערוכ לכם בעל המגיד ערובה בטוחה אשר זה דרכו (ואתם ידעתם אותו), שלא לקבל דברא במכתבו טרם צרפהו וידע כי על אדני אמת הטבעו.

ה"אלמוני" מצא אפוא יתרון פרקטי לעיתונאי שנמצא "מאחורי הפרגוד", סמוך אל המקורות, ושכתב בעילום שם. בהמשך הטור הוא הדגים יתרון זה בדברי ביקורת חריפים על נפוליאון השלישי, ששום כתב לא יכול היה לחתום עליהם בשמו מפריז. ואגב כך הוא מתח ביקורת כפולה – על העיתונות הצרפתית הנתונה לצנזורה מדינית, ועל עורכי החוץ בעיתונים זרים (כולל המגיד עצמו), שהסתמכו על עיתונות זו בסקירותיהם על צרפת. אבל לא הביא ראייה שתפריך את טענת ה"פירוק" של קיומו...

לא צדקת ידירי בעל המגיד במשפטן אשר חרצת באחד ממאמריו [...] אדות עניני צרפת, ואמרת כי לפי דעתך תשקוט הארץ והיא ולא תרגז ממנוחתה לאורך ימים ולכל הפחות כל זמן חיי הקיסר נאפוליון השלישי. משפטן זה תוציא גם אתה גם רעדאקטורים אחרים בחוץ לארץ, יען כי אין לפניכם אלא מה שעניינים רואות מה שמוכא בכתבי העת מצרפת ותאמינו כי זו היא דעת הקהל שמה – אך הטרם תדעו כי רק אז תגלה דעת הקהל במכתביה העת, עת לא יושם מתג ורסן בפיהם ויכולים להוציא הגות רוחם לעין כל בענינים כאלה. לא כן בצרפת, כתבי העת אשר רוח הממשלה דובר בהם (והם כמעט כל אלה היוצאים אור בערי המחוזות) הלא מצויים על זה ממקום גבוה להודיע לבאי עולם כי שלום אמת בצרפת ולא ימוט עוד כימי השמים על הארץ. ולעומתם מור"ל העלים שאינם תלויים ברצון הממשלה יראים מלגלות מה שיודעים, ודי להם אם יניחום לנגוע באצבע קלה בגלגל הפאליטיק של הממשלה, ולהעביר פעולותיה תחת שבט הבקרה באימה ויראה. אלה ואלה אינם מודיעים דעת הקהל האמתית.

ואם עיתוני צרפת הגדולים כך, מה יש לצפות מהלבנון... קולו של ה"אלמוני" מפריז נדם בסוף אותה שנה.

המריבות של בריל עם זילברמן הביאו אף לחידושי סוגות בעיתונות העברית, כמו במאמרו הראשי "זילברמאנן בפני בית דין של דעת הקהל"²⁰, ובכך לתת תוקף ל"המצאת" דעת הקהל ולשימוש בה.²¹ הפעם הוא תקף את זילברמן על פרסום מכתב מזויף, לדעתו, של העסקן הבריטי חיים גדליה, קרובו של מונטיפיורי, בהמגיד, בגיליון 48 של השנה העשירית (26.1.1876). גדליה תקף את הלבנון ואת עורכו והטיח בו גידופים על הביקורת החריפה לא פחות שנמתחה בו על תכניתו לקנות מהסולטאן קרקעות בארץ ישראל וליישב בהן יהודים (לימים יהיו לגדליה תכניות ליישוב היהודים במדינות שונות בעולם). באותו גיליון, אגב, האשים זילברמן את בריל בחתימה בדויה, "בן-מאמין", על מכתב מוורשה, כביכול, שבו הטיח עלבונות בג'ורג' אליוט, מחברת הספר **דניאל דרונדה**, ובספרה. בריל הכחיש זאת וטען שמדובר בסופר בוורשה... בריל כינס "בית דין" וירטואלי לשפוט את זילברמן ו"עדותו" הסתמכה על ניתוח טקסט וסגנון מפורט שממנו עלה כי הכותב לכאורה השתמש, למשל, בביטויים ובמונחים שלא היה יכול להשתמש בהם גדליה כיהודי ספרדי בריטי, ומכאן שזילברמן היה הכותב האמתי. "הנני להביא בפניך המון ראיות חזקות ונאמנות אשר גם אתה תראה כי רק רוח מבינתנו דובר בנו

יש כאן אמנם ניתוח מפוכח של הצורך בדיווח מיומן ממקום ההתרחשות. אך האם מדובר בכותב מוכשר שנמצא לפתע כבדרך נס להמגיד בבירה חשובה, שבועות אחדים לפני שבריל עומד לפרסם את המדור המדיני הראשון שלו, שעליו הודיע? או אולי תרגיל מחוכם ביחסי ציבור שמקורו במערכת, כלומר בדוד גורדון או כפי שחשד בריל, בזילברמן עצמו? הקטע הבא במאמר מחזק את ההשערה השנייה. הוא מעלה את הריב עם בעל הלבנון בצירוף כמה גידופים חריפים כלפיו וכלפי יעקב ספיר. הכותב גילה בקיאות גם בפרטי טיעוניו של זילברמן בפרשה, כמו למשל שיעקב ספיר קיבל אלף ספרים ומכר אותם בכסף מלא וייעץ לו שלא להמשיך במריבה משום שזו מטרתו של בריל, להציג עצמו כ"איש נכבד" וכמתחרה של המגיד.

ובאמת היתה כל מגמת האמר אשר בלבנון הזה להעלות עליו חמת המגיד למען יצא ללחום עמו בשער וזה הרי תהלתו, כי מתחרה הוא עם המגיד ויהי נחשב גם הוא לאיש מוכבד המדבר עם איש נכבד בשער [...] שמחו אוהבי המגיד בראותם כי לא נמלא חפצו ושתיקת המגיד היתה כבודו ותהלתו. אוהבי המגיד שמחו תמיד לראות כי שלום ושלחה בינו ובין שאר מכה"ע הנכבדים לבני ישראל [...] אך לפי דעתי אדוני אל תשחית עוד דבריך עם איש בלי שם כמוהו ויחשב לך זה לכבוד ותפארת יותר מאלפי מאמרים אשר תוכיח בהם לאיש כמוהו ורשתו על פניו. כי הוא זה חפצו שתרבי עמו בחזקה ואתה אינך מחייב לעשות לו נחת רוח תמורת אגלתו ועזותו. יחרץ את לשונו כרצונו אך את אור פני הלבנה לא יפיל מאומה וכסיל כאשר בא כן ילך והחשך שמו יכוסה סלע [...] ובנוגע לחותנו בעל אבן ספיר (ויותר ראוי להקרא בשם אבן אפל וצלמות) מי לא ישתומם הפלא ופלא על תשלומי רעה תחת טובה של אותו האיש [...] וביותר יפלא על עזות מצחו לגול על המדפיס אשמת שגיותו בדקדוק הלשון בספרו [...] ויודעי האיש הזה ושיחו האמינו כי יתאמץ לעמוד לימין כללי הדקדוק החדשים אשר למד מהיהודים בתימן ומעבר להרי חושך אשר בודאי שם למד הכלל הגדול שלא להבחין בין זכר ונקבה.

וכך הלאה. הכותב פורע את חשבוניתו של עורך המגיד עם אנשי הלבנון, בלי שזה יצטרך לפתוח את פיו בעצמו. סידור נוח לכל הדעות. על המאמר, כמו על הבאים אחריו, חתום "אלמוני". ב-30 באוגוסט 1867 ראה סוף-סוף אור המדור המדיני הראשון של הלבנון, "על המדינות פה ייאמר", ובריל ניצל הזדמנות זו ואחרות כדי לעקוץ את המגיד על "מכתביו" מפריז שאינם לדבריו אלא רמאות.¹⁹ לאחר הפסקה הופיע שוב הכותב ה"אלמוני" ב"מכתבים מפאריז" בראש גיליון 13 של השנה ה-12, 25 במארס 1867. הוא הסביר כי נאלץ להפסיק לכתוב מסיבות אישיות וכי נעדר זמן מה מפריז, והתייחס לדרישתו כביכול של עורך המגיד לחשוף את זהותו כדי להשיב על טענותיו של בריל. הוא סירב:

הקשית לשאול ממני לבקש רשותי לתת לך לגלות את שמי ברבים מפני כי לפי דבריך יש לך טעמים נמרצים לבקשתך זו, והעקרים לסתום פה הכופר בישותי ובמציאיתי, האומר: פלוני האלמוני לא היה ולא נברא בפועל אלא למשל היה בפיך, ואתה בראת הגולם ונפתח בו רוח הפאליטי והיה לכת קול ולרוח המרתף בחביון עוז לגלות סתרי מלכים ושרים! והנה יקירי גם לי טעמים הרבה כנגדך המכריחים אותי להסתיר שמי, ולא אוכל עוד למלא חפצך. וברגע שתגלה שמי לא אוסיף עוד רמוס חצרך. לדברי הכופר במציאותי לא אחוש. בחלום אדבר בו ורוחי על פניו יחלוף, או בהקיץ יחזה תמונתי וחיל ורטט יאחזהו ולא ישוב לכסלה – ולקוראך היקרים אומר: למה זה תשאלו לשמי והוא פלאי!!! מה מכם יהלך אם אנוש כערככם, או בת קול אנכי? הלכות איסור והיתר אינני משמיעכם, כי אז היתה לכם הצדקה לאמר: "אין

לחפץ פעולתנו. כי לא ככל כתבי העתים מעמים אחרים לגוייהם וללשונם, חלק המגיד הדובר לעם ישראל בשפה עברית, שפה מתה, וחיה אך בלבבות אוהביה, דורשה ומוקירי ערכה המעטים. בכתבי העתים האחרים ידובר על כל ענין הנעשה בארץ, קטן או גדול, רב או מעט, ואלה יודעי בינה לעתים יאריכו פה, ירחיבו לשון, וחש עתידות למו. מתהפכים בתחבולותיהם, נואמים נאום על הקרוב ורחוק, בצדק או בהשערה, והקוראים אהבו כן, כי בתוך עמם הם יושבים וינעם להם לדעת כל דבר. לא כן המגיד. לא כל אשר יבוסא בשפה ינעם בשפת עבר, וגם קצר המצע בהמגיד למלאהו בדברים מדיניים מאריכים למעניהם. על כן המגיד אך להגיד יוכל בקיצור מהדברים הנעשים בעניני המדינה ועומדים חיים וקיימים, ולא להאריך נאום בהשערות רבות ובדברי חזיונות. מצורף לכל זאת, הלא עתה, תהלה לאל עליון, ברכת השלום ושלוח שורת כמעט בכל ארצות תבל, ומלכי הארץ לרוב רועים עמם כשכט מישור, אין פרץ ואין צווחה, ואין ידיים גם לנואמי נאום אשר לשונם תהלך בארץ לרגלי שנויים גדולים כי יתהוו בממלכות הארץ. ככל זאת, להפיק רצון כל קורא, גמרנו בדעתנו לתת בימים הבאים לפני הקוראים הנכבדים בראש מכתבנו, כמבוא כללי לפני החדשות הפרטיות, דברים אחדים בכל עת מצוא, בקוצר מלים, אודות ענינים המדיניים (פאליטיק) הנוגעים לכל ממלכות הארץ. לא השערות ודברי רוח כי אם דברים הנעשים (פאקטא).

טיעונו המקדים של גורדון היה שתפקידו של עיתון עברי הוא בראש ובראשונה לקשר בין היהודים בתפוצות ולהעביר מידע בנושאים "יהודיים". כלומר, דגש על "יגיד ליעקב" ועל הפנייה ל"איש ישראלי". בכותרת המשנה שלו (שאינה מותירה ספק בדבר מקומן המרכזי של חדשות החוץ) סיפק המגיד את מבוקשם של המתעניינים גם בחדשות חוץ, אך בלי להרחיב יתר על המידה. כאן טמון הבדל בולט בין העיתונות העולמית הכללית לעיתון החדשות העברי הראשון. ראשית, בגלל השפה – שפה מתה שקמה לתחייה אך מתקשה עדיין במינוח. שנית, המגיד היה עיתון קטן בהיקפו, ולכן לא יכול היה להביא את כל הסיפורים שעניינו קוראי עיתונים. אך בעיקר הוא לא התכוון לעסוק בפרשנות ובתחזיות מדיניות אלא ב"עובדות". זהו עיקר הטיעון שיחזור גם אצל בריל. יש להניח שהמגיד לא רצה להסתכן בהערכות שעלולות להרגיז גורמים רשמיים בפרוסיה או בארץ היעד העיקרית – רוסיה. זאת בצד חשש מובן, שגם הוא אינו מפורש כאן לקורא, שנבע מהעדר מקורות ואסמכתאות לניתוח כזה, ולפיכך עתיד הכותב להסתמך על ציטוטים מעיתונים אחרים.

התירוץ המידי היה אפוא: אנחנו, תודה לאל, בעידן של שלום ואין שינויים גדולים מדי בתוך המדינות עצמן. לזכות המגיד ייאמר שהוא הוקם בשוך סערת מלחמת קרים וידע להתייחס מאוחר יותר למלחמות חדשות שלא איחרו לבוא. המתכונת להצגת חדשות החוץ שהציע גורדון הייתה "מבוא כללי לפני החדשות הפרטיות", סינתזה ולא פרשנות – אך מובן שלא דובר בגבול ברור. הפרשנות כללה, בדרך כלל, יותר הרחבת הרקע והמידע ההיסטורי או הגאופוליטי, ופחות הפגנת בקיאות בתהליכים הפוליטיים בזמן אמת. עם זאת הכותב הביע לעתים קרובות את דעתו בעיקר על מה שטוב ונכון ליהודים לעשות במצב זה.

הפתיחה ברוח זו די משעשעת: "בממלכת ארץ מולדתנו פרייסען (פרוסיה) אין כל חדש לעת כזאת", קבע גורדון בפתח מדורו הראשון, וגילה אחר כך שבכל זאת הוקמה ממשלה חדשה. "בממשלת צרפת פנימה אין כל חדש", אבל יש מי שמצפים למלחמה עם אוסטריה.

באמרנו כי המכתב של ה' גדליה הבא בהמגיד נו' 48 ערוך מאתמול בליק" [מקום הופעתו של המגיד]. בהמשך הדפיס בריל מכתב מגדליה שנשלח לרב מאיר להמן, עורך כתב העת דער איזראליט שהוציא אז לאור את הלבנון, שבו הוא אישר את "אבהותו" למכתב, אך הודה שסגנונו עוות, כנראה משום אידיעת השפה האנגלית, ושהושמו בפיו ביטויים חריפים שאותם לא כתב... במערכה האחרונה של "בית הדין" העיתונאי שלו תיאר בריל בדרמטיות, בנוסח מחזה מוסר, את המאבק בין האמת לשקר בעיתונות.

ז'ענדארמים, הורידו את החייב אל בור הכלא? – יקרא ראש בית הדין הגדול.

Pauvre Silberman זילברמן האומלל, בצרפתית, ינוד לו ההמון.

"גמול ידיו יעשה לו" – תענה "אמת".

"התהלך לפני תמיד, והיותך משרתי הנאמן זה עשרים שנה, יזכר בצר לך, ואנכי אעלך גם עלה מבור תחתיות ולפני תעמוד כל הימים", ילחש "שקר" באוני זילבערמאן על פתח חצר המטרה.

"לכו לשלוש?" יקראו הזענדארמים להמלוים את זילבערמאן אל בית האסורים...²²

המגיד: בממלכת פרייסען אין כל חדש

דוד גורדון היה "ממציא" מדור החוץ בעיתונות העברית, ובו הוא ערך סינתזה של האירועים החשובים של השבוע ושילב מידע עם פרשנות. המדור הופיע לראשונה בגיליון השני של השנה השלישית (12 בינואר 1859), תחת הכותרת "דברי הימים כלליים". בגיליון 14 של השנה הרביעית (4 באפריל 1860) קיבל המדור את שמו הקבוע, "על המדינות בו יאמר", שם מדור "מיתולוגי" בתולדות העיתונות העברית. מתחרהו הגדול, יחיאל בריל, העתיק אותו מילה במילה, למעט את אחת קטנה, תופעה מקובלת גם היום בין עיתונים מתחרים... בהקדמה לפרסום הראשון של "דברי הימים כלליים" שטח גורדון את הבעייתיות של פרסום מדור חדשות חוץ, ובעיקר של פרשנות חוץ בעיתונות העברית. הניתוח שלו מזכיר את טיעוניו המאוחרים והמפורטים יותר של יחיאל בריל בפתח המדור המדיני הראשון של הלבנון. יש בדברים אלה משום צמצום הציפיות של הציבור הכמה, כך אפשר להתרשם, למדור כזה. ואכן, מדור הסינתזה המדינית הזה ("מדיני" כמו "לאומי" הם שימושי עברית עיתונאית שיש לזקוף לזכותו של גורדון) היה אחת ההצלחות הגדולות בתולדות העיתונות העברית.

לא נכחד ממנו כי רבים מקוראי המגיד יכספו לראות נכבדות מדובר בו באריכות מדברים העומדים ברומו של עולם, מענינים המדיניים (פאליטיק) הנעשים תחת השמש בכל ממלכות הארץ, ביחס ממשלתן פנימה, והנגיעות אשר תנגענה אשה ברעותה, לקרב או לרחק ע"י ילדי יום אשר יצמחו חדשות לבקרים, תחת אשר הורגלו לקרות במגיד עפ"י רוב אך מדברים הנוגעים לאחינו בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם ובכל ארצות פזויריהם או לשכט או לחסד. הן אמנם לא נעשה בנפשנו שקר מבלי להודות על דבר אמת כי יסוד פנת מגמתנו בפעולתנו הוא לבקש את אחינו עצמנו ובשרנו בכל קצות הארץ, לעודד לבות עם מפורד ומפורד לאהבה ולאחווה, להגיד משלומם וטובתם [...] כן גם לעודד את רוח אחינו האהובים לנו לכל דבר טוב ומועיל להם ולזרעם אחריהם. ואם גם מדברים מדיניים כלליים בל נניח ידינו לפעמים לרגלי המקום והזמן, הלא כל איש אשר עיניו מישרים תחזינה [...] ידע ויבין כי אין לאל לדינו להרחיב הדברים בענינים מדיניים יתר על המידה הדרושה

וגם "בארץ בריטניא שלום ושלום", פרט לקרבות עם המורדים בהודו שבהם מנצחים הבריטים, כמובן.

בגיליון 13 של השנה החמישית, 4 באפריל 1861, חזר המגיד ופרסם בראש הגיליון את המדור "על המדינות בו יאמר", לאחר שכפי שגורדון עצמו הודה כי "עברו שבועות אחדים ועל המדינות לא נאמר במגיד". הקוראים הנאמנים תהו על שתיקתו של המדור הפופולרי. העורך ניסה לתרץ זאת בטיעונים שגורים – לא היה מה לכתוב, שהרי המגיד מוסר רק עובדות:

ידענו גם ידענו כי רבים מקוראים הנכבדים משתוקקים זאת אחרי אשר הסכן הסכימו לשמוע מפינו על דברת ענינים כאלה, כן ירבה גם חפצנו להשמיעכם כל ענין הנרצה לכם לדעת. כי למי עמל כל מוציא לאור מכתב מגיד חדשות אם לא לקהל קוראיו אשר יקראוהו באמת, לרכוש לו אהבתם? אמנם כל אשר ענינו תחוינה מישרים בענינים כאלה, יודע ומבין, כי מאד יקשה ענין כזה על מו"ל אשר שם לו האמת לקו ומשקלת לפעולתו אשר לפניו. ועבור מתי מספר מהקוראים אשר דעתם נוחה גם מדברי רוח והשערות שדופות וצנומות [...] אין לו להעמיס שמועות שוא כאלה על רובי הקוראים אשר גם הם רק על דבר אמת יתענגו [...] במצב כזה עומדים אנחנו כיום הזה. מי מקוראינו הנכבדים והנאמנים יוכל להתלונן עלינו בענין זה? האם לא הודענו בכל פעם עת נעשו ענינים נכבדים בעניני המדינה? האם כחדנו תחת לשוננו כל ענין אשר היה להודיע בקהל רב? אבל מעת אשר החדלנו לדבר על אודות דברי המדינה, לא מצאנו עוד שום דבר אשר יכולנו לאמר עליו: כי הוא זה נכון להתודע ולהגלות לקוראינו היקרים.

אפשר לקרוא דברים אלה כפשוטם, ואפשר לייחס חשיבות לרמזים כמו "כי מאד יקשה ענין כזה על מו"ל אשר שם לו האמת לקר", או "לא מצאנו עוד שום דבר אשר יכולנו לומר עליו כי הוא זה נכון להתודע ולהתגלות", ולמצוא בהם את נשימתה הכבדה והמוכרת של הצנזורה – ואפילו מדובר בצנזורה עצמית. בסיומו של המדור גורדון היה גלוי לב הרבה יותר:

ידענו כי רבים מקוראינו הנכבדים יתפלאו על אשר לא דברנו עוד מאומה על דברת החדשות הנשמעות עתה מעיר ווארשויא. אבל הידע את חוקי הממלכה האדירה אשר רבים מקוראינו יושבים בתוכה, לא יתפלא, רק ידינו לכף זכות. לא ידענו את מצב הצנזורה וידענו ביחוסה עתה לענינים כאלה הנעשים בארץ פאלען, ומחסרון ידיעתנו למשך קו בין החדשות הנתונות לכתוב, ובין אלה אשר הדומיה מהן תהלה, מצאנו הדבר נכון לחשות מזה כעת מבלי להעלות את הכורת על המגיד כולו.

כלומר, העלמת מידע "לגיטימית", שגם היא מהווה הטעיית הקורא. לימים, כאשר עריכת העיתון עברה אליו רשמית, מ־1880 ואילך, הסתכן גורדון בהכעת עמדות "ליברליות" שיעלו עליו את ה"כורת" – מחיקות הצנזורה הרוסית.

הלכנו: "אל נא קורא אהוב תתנני לבוגד באמת"

המדור הפוליטי הראשון של הלכנון ראה אור ב־13 בספטמבר 1867 (הרישיון להופעתו התקבל ב־30 באוגוסט ובריל מיהר לבשר על כך לקוראיו למחרת) בשם "על המדינות פה יאמר" (חיקוי ברור ל"על המדינות בו יאמר" של המגיד). באותו גיליון כתב בריל "דבר אל הקורא" לפני המדור המדיני, שאפשר לראות בו ניתוח מזהיר של מצבם של העיתון ושל העיתונאי העברי. אך מטרתו העיקרית והמוסווית

הייתה להצדיק לפני הקורא מדוע המדור לא יביא מידע ופרשנות מקוריים משלו, אלא יסתפק בציטוטי העיתונות הצרפתית. למעשה, העתקת מאמרי ביטאון הממלכה, *Le Moniteur Universel*, היה התנאי לאישור (בעל פה) שקבל בריל להופעת המדור מן השלטונות.²³

קוראים אהובים! בנומער [בגיליון] הקודם הודעתים נאמנה כי הורשתי מאת הממשלה, ממשלת צרפת האדירה יר"ה [ירושם הודה] להודיע בלבנון גם דברים הנוגעים ברומז של הליכות עולם, ו[לשכילי ענייני ממלכות תבל. וידעתי כי הבשורה הזאת אוזניים כרתה לכם ועשיתם אותם כאפרכסת לשמוע מעתה מדובר בשערי הלבנון את אשר חשב וחושב ויחשוב הקיסר האדיר נאפאלען (נפוליאון) יר"ה [...] הנני שומע כי איזה מהקוראים בשערי מכתבי העתים לישראל נדברים איש אל רעהו לאמר: נסורה נא עתה אל שערי הלבנון ונשמעה שם מחדשות ונצורות אשר עוד לא שמענו מאיש פלוני אלמוני. הלא בלי ספק יודע מעריך [עורך] הלבנון הרבה יותר מאד מהבין בלי"ש המגיד לנו חדשות מפאריש [רמז עוקצני לכותב ה"אלמוני" של המגיד]. וכמה יתרצה הלבנון אל קוראיו השישים לקראתו אם לא בגלותו אוזנם מאת כל אשר שמע בעמרו אחרי כתלי הטולדיען [ארמון הטילרי, משכן מלכי צרפת].

דעתו של בריל על רכילות לא־מבוססת הרווחת בתחום הפוליטי, כבכל תחום אחר, הייתה נחרצת: "על כן אליכם. אנשי אוזן. אשים דברתי היום [...] כזאת וכזאת אני שומע נדברים אנשים אשר פתחה אוזנם לשמוע דברים מבהילים. אנשים. אשר יבשו לספר בקהל עם דברים אשר הגידו להם נשים זקנות, ישישו במצאם במכתב עת כדברים האלה".

למרות כל האזהרות האלה בריל לא נרתע מסיפורי סנסציה ומפרסום דברי רכילות כשסבר שהדבר יקדם את תפוצת עיתונו. לפיכך השתמש בתחבולה ופירט לידיעת הקורא החדש "שוחר הסנסציות" את הדברים המופלאים והשמועות "שלא ימצא" בהלבנון. הוא המשיך והבהיר:

וככה לא תקו לשמוע בשערי הלבנון דברים בעניינים הנוגעים ברומז של הליכות עולם. דברים אשר אין להם שחר והנני מוסר מודעה לכם כי דבר אין לי עם הקיסר האדיר נאפאלען השלישי יר"ה. אינני ממתי סודו [...] ואודה כי לא אבין לרבים חקרי־לב הקיסר החכם הגדול הזה. ואינני מאלה העושים שקר בנפש ומתפארים, כי המה תכנו את רוחו המלא לו חכמה ודעת. ואך את הדבר ההוא, או הדבר אשר נודע אל נכון כי קרוב לבוא, אותו אשמר להודיע בעתו ובמועדו.

זוהי דעה נחרצת למדי על ערכוב פרשנות במידע, בעיקר כשמדובר בעיתון שאין לו מהלכים מיוחדים משלו בקרב "מקורות מדיניים" בכירים. אולם מי שיועד באיזה תנאי קיבל בריל את הרישיון לפרסם מדור מדיני (העתקת ידיעות רשמיות מן הביטאון הרשמי) יבחין כאן על נקלה בהטעיה, בהצטדקות מראש, ואפילו בהצדקת המצב שהוא נתון בו בלי לגלותו לקורא. בריל, שאינו מסמל את "העיתונאי האחראי" דווקא ונודע במאמרי פולמוס סוערים ואלימים, מנפנף כאן בנשק האחריית והאמינות כלפי הקוראים "המפונקים" בקבלת חדשות פוליטיות. דבר זה מביא אותו לניתוח ביקורתי ומדויק של העיתונות העברית בתקופתו בהשוואה לעיתונות הכללית על אמצעיה, מידת השפעתה וקשרה אל מקורותיה וקהלה, יכולתה בתחום יצירת דעת קהל ויחסיה עם השלטון. והנה תיאורו:

הלא לכם לב לדעת. ומדוע לא תדעו. כי לא כמעריכי מכתבי עתים לעם ועם מדינה ומדינה הינם מעריכי מכתבי עתים לישראל. הראשונים הן המה

וחתני, רק כדרך אשר עשו מלכי תבל. בשנה זאת בדבר לוקסנבורג. סוף דבר היועץ הנז', כי אין פחד מלחמה. לעינינו בימים האלה, ושלוש איירופא לא יפרע, ותקות אויבי השלום תשאר מעל למפח. נפשם.

מדובר היה רק בביקור ניהומים, הביא בריל את גרסתו הרשמית של שר החוץ הצרפתי, בלי להטיל בה, כמוכן, ספק. לא היו כל שיחות על ברית צבאית אלא דווקא על הסדרי שלום, כי זו, כך מסתבר, הייתה האפנה החדשה בקרב שליטי אירופה, "למפח נפשם" של אויבי השלום... ההסכם על סיפוח לוקסמבורג לצרפת ניתן לנפוליאון בהסכמת הגרמנים בתמורה לניטרליות שלו בסכסוך שלהם עם אוסטריה. בהמשך מביא בריל את גרסתו של שר החוץ הפרוסי על סדרת פגישות במחנה שכנגד – מסעו של מלך פרוסיה בנסיכויות גרמניה המזרחית.

היועץ על הענינים החיצונים בממלכת פרייסען שלח גם הוא מכתב גלוי לכל צירי ממשלתו מחוץ למדינה, ויודיעם כי על פ' מכתב יועץ ממשלת צרפת, יראה, כי חרשות בל נעשה בארץ, אשר יהי' בכוח להרגיז שלום איירופא. – גם הוא חפץ להוציא מלב איירופא את החשד אשר לה על מלך פרייסען במסעו האחרון לבארען דרך ארצות אשכנז המזרחיות באמרה, כי גם מסע מלך פרוסען היא לתכלית מדינית להביא בבריתו מלכי ארצות אשכנז המזרחיות; החשד הזה חפץ היועץ הנז' להוציא מלב איירופא, ויאמר כ' המלך נסע רק להתראות פנים, עם חתנו בקארלסרוה.

גם במקרה זה דובר, אפוא, ב"ביקור משפחתית בתכלית" בנסיכויות הדרום, ולא בהכנות לברית צבאית-מדינית לקראת מלחמה קרבה, והקמת אימפריה גרמנית, חלומו של קנצלר הברזל ביסמרק, שכבר איחד את נסיכויות הצפון. ביסמרק לא דגל במאזן הכוחות ובשווי משקל דיפלומטי באירופה. אמרתו המפורסמת הייתה: "הבעיות הגדולות של תקופתנו לא יפתרו באמצעות נאומים והצבעות רוב, אלא על ידי ברזל ודם". מדינות הדרום יצטרפו לאיחוד הצפוני במלחמה העתידית נגד צרפת. אבל העורך העברי העניק אשראי גם לשכן המאיים שמעבר לנהר הריין, כי כך קבעו כללי השיח הדיפלומטי, מאזן הכוחות והשמירה על סודות המדינה. הוא חויב לקבל שיח זה כפשוטו ולהעבירו לקוראיו, ואפילו נתן לו בפסקה השלישית פרשנות משלו, על טהרת הקו הרשמי.

דברי שני היועצים, יועץ צרפת, יועץ פרייסען, הנם נכנסים ללב שומעיהם, ולא יוסיפו להריח מלחמה מרחוק. ובאמת, כל תוכן רוח הקיסר האדירי החכם הגדול נאפאלען השלישי יו"ה, יודע, כי נחת רוחו גם בעת מלחמה לבחור בשלום; כי הוא על הראשונות התבונן, ורואה את הנולד, כי לא כימים הראשונים הימים האלה, בימים האלה, רק בשלום והשקט ירב אושר ממלכה וממלכה, תחת אשר מלפנים, מלכי ארץ נתנו עיניהם לרשת ארצות לא להם, להעשיר ולהאדיר ממלכתם.

יש לתת אמון בדברי שני שרי החוץ, קבע בריל מפי השופרות הרשמיים. אבל מרבית השבחים נשמרו, כמוכן, כמנהג קהילות ישראל בגולה, אך גם כדי לשמור על שלוותו של העיתון העברי, לקיסר נפוליאון השני. תיאורו, כמקובל בתיאורי מלכים בתפוצות העם היהודי, מקביל לתיאוריו המקראיים של ריבון עולם. והתכונות שיוחסו לו ברוח הזמן, לא היו דווקא של גיבור מלחמה, אלא להפך, של גיבור השלום. ומכאן להכללה אידילית על אירופה "החדשה" שבה השלום והשגשוג הכלכלי תופסים את מקום המלחמות והכיבושים.

אנשים הבאים באנשים אשר להם נתכנו עלילות מצעדי כל ממלכה וממלכה. והמה אנשים אשר דבריהם נקראים ונשמעים להמון אדם רב. וגם לששים אלף עד שני מאות אלף אנשים יגיעו דבריהם – למעריך כזה נאה להגיד אף את אשר יבין מדעתו בעניינים מדיניים, בידעו כי דבריו אשר נכנסים בלב המון קוראיו, תתנה למו אוזן קשבת גם הממשלה אשר לא כמחשבותיו מחשבותיה. כי גם הממשלה תלך אל אשר יהי רוח הקהל ללכת. לא כן אנחנו המודיעים לחדשות לאחינו בני ישראל. אחינו אשר זה דרכם ותפארתם לאמר: כי טוב מאד לכל אשר תעשה הממשלה המושלת עליהם בעניינים אשר חוץ למדינה. אחינו אשר בהם מספר קוראי מכתבי עת בשפת קדשנו מעטים; אנחנו, אשר ההכנסה מהמכתב העתי לא תספיק לדי צרכינו אף גם לשלם לאנשים יודעי בינה לעתים בערי בירות המלכים האדירים כי יודיעונו לחדשות ויגלו לנו נסתרות. ואם לפעמים איזה מאתנו מביאים מכתבים מפאריש וכדומה, מי מאתנו לא יבין את זאת כי לא בפאריש נכתבו [ועוד רמז מפורש לפרשת ה"מכתבים מפריס" של המגיד]. או אם נגיד לפעמים השערה ונחרץ משפט על מה שיהיה לא לנו המה הדברים. ורק הדבר אשר נשמע באחד ממכתבי העתים אותו נגיד. ומבלי נזכיר שמו עליו יחשבו הקוראים כי מבטננו יצא הדבר הזה. או אם יביאו ידיעות הנודעות על ידי הטעלגראף, מי לא ידע כי הידיעות האלה כבר באו במכתבי עת לפני שבועיים, ועתה כבר הנם נמכרים במשקל לעשות מהם נייר חדש – אנחנו מעריכי מכתבי עת לכך אחינו בני ישראל. ואיש אחר מעם אחר לא יקראם אף גם לא ישינו עליהם.

במונחים המקובלים במחקר התקשורת בימינו הוא טוען כי כוחו של עיתון תלוי במספר קוראיו ובעוצמת מקורותיו, ושני אלה תלויים זה בזה. על רקע זה נוצר מעמד של מנהיגי דעת קהל המסוגלים להשפיע גם על הציבור וגם על הממשלה. מעמד כזה מצדיק כתיבת פרשנות המסתמכת על ידיעות הלקוחות ממקורות מהימנים והיכולות להשפיע גם על מקבלי ההחלטות. ואילו העיתונים העבריים? תפוצתם נמוכה. הם מיועדים לדוברי עברית מעטים. אין להם כתבי חוץ ראויים לשמם וגישתם קונפורמית כשהם דנים בפעולות ממשלותיהם בענייני חוץ. בשל כך הציבור היהודי אינו בעל משקל בעיצוב דעת הקהל. אירועי החוץ מתוארים בלי שהעיתונאי יצא מבית המערכת והמברקים הטלגרפיים נתפרסמו כבר שבועיים לפני כן בעיתונות הכללית. אך כל הטרחה הזאת, כאמור, כדי להטעות, למעשה, את הקורא שאינו מכיר את תנאי הענקת הרישיון, שבגללם העיתון לא יעמוד בכל ציפיותיו.

הידיעה הראשונה במדור המדיני הראשון של הלבנון עוסקת במפגש הפסגה בין קיסרי צרפת ואוסטריה בזלצבורג, ובמכתב גלוי של שר החוץ הצרפתי המכחיש רשמית ידיעות בעיתונות שלפיהן בפגישה נדונו ברית צבאית בין המדינות והכנות למלחמה.

הענין אשר מצאו בני האדם לענות בו, בימים האלה, הוא התראות קיסר צרפת עם קיסר עסטרייך בעיר זאלצבורג. רבים מכותבי העתים מתנבאים ולא יספו, כי בארמון מלח, נכרת ברית מלח עולם בין שני המלכים האדירים האלה, בדברים הנוגעים לעניני איירופא בימים האלה ולימים יוצרו. אבל שר החוץ על הענינים החיצונים בממשלת צרפת, שלח מכתב גלוי לכל צירי צרפת היושבים בחצרות מלכי תבל, ובו יודיעם; כי התראות הקיסר צרפת עם קיסר עסטרייך היתה רק לנחמו ולהראות לו כי יקר בעיני המוטה של אחיו קיסר מעקסיקא, ואם אמנם כ' שני מלכים כאלה, בהועדם יחד, התיעצו ונדברו איש אל רעהו בעניני תבל איירופא המסוכסכים, אבל לא באו בעצה אחת, לעזור זה לזה עת תקרא מלחמה על אחת משתי הממלכות, או כ' אחת מאלה הממלכות יקרא מלחמה על ממלכה אחרת, אך רק לתכלית זאת באו בעצה אחת, כי יחדיו יתאמצו לשים קץ וסוף לסכסוכי איירופא, ולא בחרו

מלחמת פרוסיה-צרפת אילצה את בריל להפסיק את הוצאת הלבנון בפריז והוא העביר אותו למיינץ בגרמניה, שם הופיע כמוסף עברי לכתב העת האורתודוקסי דער איזראליט, לא לפני שבירל עבר את תקופת המצור על פריז ומרד הקומונה.²⁴

הוא הבטיח אמנם להעלות את כל שראו עיניו בספר בשם "מאה ושלושים יום במצור פאריז", אך כל שהגשים היו תשעה פרקים על "מצור פאריז" בגליונותיו הראשונים של הלבנון של מיינץ החל ב-16 באוגוסט 1871.²⁵

בפרקים אלה השתחרר סוף-סוף עטו ונתן לקורא סיקור ביקורתי מפוכח ולפרקים רב עוצמה, כתוב בכישרון מפי עד ראייה ומשתתף פעיל, באירוניה, לפעמים בכתובה סאטירית ממש, אך גם בהתרגשות. בריל הביא סיקור מלא של המשבר ושל מצב המלחמה על כל היבטיו בזירה שלו ובזירות האחרות. הפעם הסתמך באופן חופשי יותר על עיתונות האופוזיציה לקיסר שנפל. בתוך התיאורים מן השטח הוא סיפר גם על השמועות וחדשות הכוזב שהפיצו עיתוני פריז, כמו על ניצחונות צרפתיים בקרב.

כבר בכתבה הראשונה בסדרה ניסה בריל להתמודד עם שאלת האובייקטיביות האישית שלו, ועם הטענות שהדברים נראים אחרת מגרמניה, מקום מושבו הנוכחי, משנראו לו קודם בצרפת: "אל נא תאמר, קורא משכיל, כי מיום טעמני לחם דגן ושכר שעורים שיניתי את טעמי כי נפקחו עתה עיני לראות אלה הדברים אשר סלפה דרכם [...] אל נא אחי קורא אהוב תתנני לבוגד באמת". לטענתו, שינוי המקום והנאמנות החדשה לא גרמו לו לשנות את דעתו על העם הצרפתי ולא על הקיסר נפוליאון, מיטיבו בעבר. האם הצליח לשכנע את "הקורא העברי המשכיל" שהורגל בצנזורה עצמית של עיתוניו, כי עיתונים אלה מסוגלים גם לסיקור חסר פניות ונטול כוזב של מלחמה?

נחום סוקולוב: לשקר ביידיש ולא בעברית?

התעמולה והמניפולציה בשירות אידאולוגיה מתבטאת גם היא בדיווחי כוזב. הוויכוח הנצחי בשאלה אם אפשר ליישב את "חופש" העיתונות עם "אחריותה" קיבל משמעות מיוחדת בהקשר היהודי והישראלי. על העיתונות היהודית, ובעיקר העברית, הוטלה אחריות מיוחדת עקב מצבו המיוחד של העם היהודי. בארץ ישראל, לפני הקמת המדינה אך גם לאחר מכן, נמשך "המצב המיוחד". נחום סוקולוב, מן האבות המייסדים של העיתונות העברית ודמות מפתח שעיצבה הרבה ממאפייניה של עיתונות זו, אך גם עסקן ציוני ו"המקצוען" הראשון של ה"הסברה" שלה,²⁶ הגיע בערוב ימיו להצגת מודל של עיתונות "מודרכת", שנראתה לו כמתאימה לצורכי העם היהודי והתנועה הציונית.

טיעוניו, שכמה מהם מובאים להלן, נכתבו בעקבות מסעו בפולין בשנת תרצ"ד (1934), בתפקידו כנשיא ההסתדרות הציונית.²⁷ הוא נתקל שם במציאות גועשת בתוך התנועה הציונית עצמה, ובין התנועה הציונית ליריביה. סוקולוב עשה אידאליזציה של העיתונות העברית לעומת האידית וייעד לה "פונקציה רשמית" של "אחריות לאומית". הוא מתח ביקורת על ה"סנסציה" שממציאה ידיעות כוזב, והסביר כיצד יש לדעתו לסקר את המתרחש בארץ ישראל.

מבול זה של דעתנות יתרה הביאה לעולם וחוזרת ומביאה עיתונות היידיש. העבריות הראשונה של תקופת ההשכלה ושל ראשית הציונות מקצת אצילות הייתה בה, רמה מסוימת, מידה קבועה של שלטון עצמי וכיבוש עצמי; היא חייבה הדרגה תרבותית מיוחדת. והנה גורם תרבותי זה כמעט שנעקר ויצא מן העולם. דמוקרטיה מזויפת עקרה כל זכר של עליונים ותחתונים ובינוניים, בתחרות, ניכשה כל שיורי סמכות ואוטוריטה; ובמקום דעת ציבור בעל אחריות, שלבו פתוח לעקרונות ולהובתם ולידיעתם, העמידה תוהו ובוהו ובלבול של ריבונות אינטרסים, עצבנות יתרה, להיטות אחרי המרעיש, היוצא מן הכלל, רדיפה אחרי מלחמתנות שבמודה. ואין תקנה ותרופה אמיתית למסורת של כל הספחים שעלו בגין המפלגתיות. מצווה היא שתקום ציונות חדשה, בעלת מגמה וכוונה אחרותית, במקום הפילוגים, ציונות שתהא שקויה ורוויה רוח לאומית במקום הרוח העממי הערברי, ציונות עברית כולה ולא "יידישית שוקית" (היידיש היפה האמיתית אף היא נתגסתה כולה).²⁸

סוקולוב פסל, אפוא, את זכות הקורא לדעת והתנגד ל"דעתנות יתרה" של עיתונים. התכונות האידאליות שמצא בעברית, בעיקר זו "הראשונה" של ההשכלה שבה הוא נזכר מתוך נוסטלגיה לא מוסתרת, השפיעו על הפונקציה החיובית שהיא מילאה מן הבחינה הציונית-מדינית שנראתה לו. ומולה הפונקציה השלילית של עיתונות היידיש ה"שוקית". לפונקציה החיובית היו מרכיבים שונים. תכונות כמו רצינות, פיתוח אותוריטה או יצירת היררכיה תרבותית, הושלכו באמצעותה על הקהל. בכך מילאה העיתונות העברית את תפקידה. ההצעה המעשית שנבעה מכאן: הקמת עיתון עברי בפולין, עיתון יומי של תנועת הפועלים. סוקולוב ביקש כי עיתון זה, דאס ווארט, שראה אור ביידיש יחליף את שפתו.

כדי להדגים את "חוסר אחריותה" של עיתונות היידיש סיפר סוקולוב כי לאחר פגישתו עם הנשיא מוסצ'קו יצא מאמענט בכותרת, לפיה "מהלכות שמועות" שסוקולוב הזמין את נשיא פולין להצטרף ל"ועד למען ישראל". כאשר מחה על כך לפני העורך, התנצל זה והסביר לו שביידיש המלה "שמועה" נרדפת לשקר ולכן אין המערכת אחראית למה שנכתב.²⁹

אשר למידע שפרסמו הכתבים הרבים של העיתונות היהודית-פולנית על הנעשה בארץ ישראל, כתב סוקולוב: "נבהלתי ממש מפני המרחק הרב אשר בין המציאות ובין דרך התיאורים והסברים". חלק נכבד מכך נבע מרמתם של הכותבים, שהרי מי היו הכתבים והשליחים המיוחדים שיצאו לארץ? "העלובים האלה, שנפשו יוצאת לסנסציות, שאינם יכולים להתחבב על בעליהם, על בעלי העיתונים המעניקים להם על פי הרוב שכר זעום בעד עבודתם, אלא אם כן יביאו לקוראים ידיעות כאלה העשויות לעורר ולהרגיז את העצבים שנתקהו". לאחר שתיאר את ההגזמות שבתיאורי התעללות המשטרה הבריטית בנשים ובילדים, ציין באירוניה: "מה תימה בדבר ש'פצצה' זו הותקנה במיוחד לכבוד הגיליון של ערב שבת, משום שגיליון זה נמכר פי שניים מגיליון רגיל של אחד מימות החול".³⁰ למשל, "טיב הכותרות המשטות בעתונות שלנו נופח כאן ובאמריקה. זריקת האבנים בחלונות בית-הציירות כאן וההתכתשויות וההתנגשויות בחוצות תל-אביב מקורם אחד הוא בכל מקום": השקר. במשך חודש ימים עסקו בזריות יתרה בהפצת ידיעות אזעקה, בהתלהבות מרובה דיברו וכתבו על כך שהנציב העליון הצהיר והכריז שלעולם לא ירשו רוב עברי

רבות לאחר קום המדינה. "ועדת התגובה" אשר ייצגה את כל היומונים "כמוסד מכון ומתאם את תגובות העיתונות העברית בארץ כל מה שנוגע למדיניות הציונית והיישובית בימים אלה",³⁶ מצאה את המשכה בוועדת העורכים. "הפונקציה הרשמית של אחריות לאומית" שייעד סוקולוב לעיתונות העברית, משוחררת משיקולים של אמת ושקר, המשיכה להטביע את חותמה על התפתחותה של העיתונות במדינת ישראל, בין מידע אמין לחדשות כוזב.

הערות

- 1 Marc Bloch, *Réflexions d'un historien sur les fausses nouvelles de la guerre*, Paris: Allia, 1999, pp. 16-17. נדפס לראשונה בשנת 1921.
- 2 שם, עמ' 19-20.
- 3 C. Wardle, *Fake News It's Complicated*, Firstdraftnews.org, 16.2.2017
- 4 Yoel Cohen, *God, News and the Media Religion and Israel's Media*, New York: Routledge, 2014, pp. 19-22.
- 5 גרעון קרץ, *חדשות וקורות הימים: מחקרים בתולדות העיתונות והתקשורת והעיתונות העברית והיהודית*, ירושלים: אוניברסיטת תל אביב – הספריה הציונית, 2013, עמ' 27 (להלן: קרץ, *חדשות וקורות הימים*).
- 6 שם, עמ' 12.
- 7 שם, עמ' 83-85.
- 8 המליץ, שנה תשיעית, גיליון 47, 12.18.1869.
- 9 המליץ, שנה עשירית, גיליון 10, 21.3.1870.
- 10 המליץ, שנה שישית, גיליון 12, 4.4.1870.
- 11 המליץ, שנה עשירית, גיליון 16, 1.5.1870.
- 12 הלבנון, שנה שישית, גיליון 21, 27.5.1869.
- 13 הלבנון, שנה שישית, גיליון 35, 2.9.1869.
- 14 ראו גם דיון במניעיו של בריל בפרשה: רוני באר-מרקס, *על חומות הנייר: עיתון הלבנון והאורתודוקסיה*, ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, 2017, עמ' 258-262.
- 15 "דרך שקר מסמני", הלבנון, שנה רביעית, גיליון 2, 18.1.1867.
- 16 "מדבר שקר תרחק!", הלבנון, שנה ד, פריז, גיליון 8, 12.4.1867.
- 17 "אבן התועים", המגיד, שנה 11, גיליון 20, 1867.22.5.
- 18 המגיד, שנה 11, גיליון 22, 1867.5.5.
- 19 במדור "מענה בקצרה", הלבנון, שנה רביעית בפריז, 21 ביוני 1867, כתב בריל בין שאר גירופיו על זילברמן: "כן הוא, כאשר שערך, על החתום בשם אלמוני על מכתבים מפאריז, ואך למותר להעיר על זה, כי מי לא יכיר זיופו מתוכם, ולא זה הפעם לבד עשה כזאת". ראו גם בהקדמה למדור המדיני בהלבנון להלן.
- 20 הלבנון, שנה 13, גיליון 20, 27.12.1876.
- 21 ראו, למשל, K.M. Baker, *Inventing the French Revolution*, Cambridge MA: The MIT Press, 1990, pp. 167-200.
- 22 הלבנון, שנה 13, גיליון 20, 27.12.1876.
- 23 "דבר אל הקורא", הלבנון, גיליון 18, 13.9.1867. על נסיבות קבלת הרישיון ראו: קרץ, *חדשות וקורות הימים*, עמ' 49-51.
- 24 גרעון קרץ, "מלחמה ושלום במדור המדיני הראשון של הלבנון", קשר, 47 (2015), עמ' 14-19.
- 25 הלבנון, שנה שמינית, 1871: 6.8, 2.9, 11.9, 22.9, 28.9, 16.10, 2.11, 15.11, 29.11.
- 26 סוקולוב (1859-1936) נולד בווישגורד, פולין ומת בלונדון. היה כתב הצפירה של ורשה משנת 1875 ועורכה הראשי משנת 1886. הוא ערך גם את העיתון *Israelita* בפולנית בשנים 1896-1902, ואת *טעלעגראף* ביידיש בשנת 1905. היה גם המזכיר הכללי של ההסתדרות הציונית משנת 1907, חבר הוועד הפועל משנת 1911, נשיאה משנת 1931, ונשיא הכבוד שלה משנת 1935.

בארץ. סיפרו על שילוחים בהמון כעל דבר שהיה וקרה... כעבור חודש ימים עמדו אותם עתונים והכחישו".³¹ למעשה ראה סוקולוב בעברית שפה שאפשר בה, לעומת היידיש, "לנפות" ולעשות מניפולציה במידע בשירות התעמולה הציונית. מול "חדשות הכוזב" של עיתונות היידיש יש לפרסם שם את "האמת" הרשמית שמכזבת בהתעלמותה מנושאים שאינם רצויים.

אני מאמין שעיתון עברי טוב, וביחוד כשייוודע הדבר ויתפרסם שמאחוריו עומדת האקזוטיקה שלנו, שלא הפתעות והגזמות והרעשות עם כותרות ענקיות יבואו בו, אלא הרצאה כנה אמיתית של הדברים כהווייתם; עיתון שאינו חייב להודיע על מעשי פרעות, שערוריה והתרגשות בארץ ישראל כדי לזעזע את הקוראים, שלא יפלו לתוך זרועות התנומה, אלא עיתון הכופה לקריאה משום שנאה הוא, יפה בעריכתו, ישווה לנו כבוד בעצם הווייתו (והוא הדבר החשוב ביותר שאנו בהסתדרות הציונית יכולים לעשות לטובת התרבות העברית בגולה)... עיתון יומי הגון – כוח של ממש. כלי השכלה וחינוך לבוגרים.³²

כך, יש דברים שעליהם "העיתון אינו חייב להודיע". ועוד:

מתכוון אני לכך, שהכתבות תצמצם את ההרהורים הפוליטיים שלה ואת הפולמסנות המגרה ותרחיב את ידיעותיה על החיים ועל העבודה: עליה לתאר את טבע ארץ ישראל, לעורר ולהמשיך את חיבתם של בני ישראל לארץ; מצווה עליה לתאר את העבודה בשדה ובגן, בבתי המלאכה, בסדנאות ובבתי החרושת, בבתי הספר... ולא בספרות יבשות וברינים וחשבונות כלכליים, עמוסים מונחים מתורת הכלכלה המדינית המייגעים ומשעממים, אלא בתיאורים חיים, המפרשים ומקרטעים, הנובעים מתוך ראייה והסתכלות במישורים בחיים ובמניעיהם ובגורמיהם. הטלגרמות רבות המילים והמאמרים הראשיים רבי ידיעות על ההתנגשויות עם המשטרה ברחובות תל אביב אינם מעלים אלא חשיבות יתרה לטפלות ומלכים ומלהיבים את חמומי המוח.³³

דרישה זו היא קלאסית למדי בתולדות יחסי השלטון עם העיתונות. את "החויבות והקונסטרוקטיביות" אי אפשר לכפות על העיתונות המסחרית או על סוכנות הידיעות היהודית, אלא על עיתון רשמי של התנועה כמו העולם, ושם "חובה היא להעמיד מזמן לזמן את הסופר מן הארץ על טיב ידיעות שעליו להודיע". סוקולוב עבר כאן מביקורת העיתונות אל ה"הסברה". הוא סבר ש"הפרסומת ודרכי עשייתה הן אחד הגורמים המכריעים בתנועתנו".³⁴ אך בערוב ימיו, גם העיתונות בארץ ישראל אכזבה אותו: "קורא אני גם את העיתונים, שמלבד דבר רובם שטופים בסנסציות, מנפחים ומתחכמים כדוגמת העיתונים כאן". בכל זאת, על פי הגיון המורל שבנה, חייב היה סוקולוב להבחין בין "חטאי" העיתונות הארץ-ישראלית לאלה של עיתונות הגולה. בהתנהגותה של הראשונה הוא מצא "טירוף" של המערכת, ובזו של השנייה: רוע מכון ועבודה זרה. "ידיעות אזעקה" זו לדעתו "דרך הטירוף של העיתונות הארץ-ישראלית, זו דלות תוכנה, הנובעת מחוסר כוח המצאה ודמיון וחדגוניותם של החיים, המשתדלים למלא את החסר על ידי דישה מרובה וחזרה לאין מספר על כל 'יש אומרים' ו'יש מלחשים'"; ומולה – "עבודה שטן זו של העיתונות בגולה, הרדופה תמיד אחרי סנסציות המשתדלת להפיץ יום יום ידיעות מרגיזות ומחרידות כדי להמשיך תמיד בהתרגשות והתרגזות על קהל הקוראים".³⁵

למרות ביקורתו, שיקפה משנתו של סוקולוב את גישת המוסדות הרשמיים לנושא העיתונות, גישה שנמשכה ונענתה בחיוב עוד שנים

ועדת העורכים, הם כתבו, בין השאר, שעם הקמת ועדת התגובות ב־1943 "אנו מקווים שהמוסדות העליונים יראו בועדת התגובה מכשיר מתאים ורצוי לשם השפעה על דעת הקהל ברוח המדיניות הציונית בשעה זו. העיתונות העברית בארץ ישראל היא עכשיו כלי המבטא היחיד לא רק של היישוב העברי, כי אם של האומה העברית כולה כלפי ההיסטוריה שלנו וכלפי האומות האחרות [...] אנו מבקשים איפוא שתינתן לוועדה זו אפשרות של קבלת אינפורמציה מלאה, ואפילו כזו שאינה מיועדת לפרסום [...] ובכלל לשתף אותה, לשם הדרכת דעת הקהל, בכל הדיונים המוקדמים הנחוצים לכך. בטוחים אנו, ששיתוף פעולה זה בין המוסדות העליונים והעיתונות העברית יביא ברכה רבה ויקל על שני הצדדים את תפקידם בתקופה גורלית זו". העיתונות העברית בארץ ישראל קיבלה עליה אפוא למעשה להסתיר מידע מן הציבור ואת הפונקציה הרשמית שאת אופיה התווה סוקולוב בשנים האחרונות לחייו.

- 27 "מסע לפולניה בשנת תרצ"ד", בתוך: שמעון רבידוביץ (עורך), **ספר סוקולוב**, ירושלים: מוסד ביאליק, 1943, עמ' 195–272.
- 28 שם, עמ' 197.
- 29 שם, עמ' 231.
- 30 שם, עמ' 210.
- 31 שם, עמ' 227.
- 32 שם, עמ' 225.
- 33 שם, עמ' 231.
- 34 שם, עמ' 211.
- 35 שם, עמ' 270.
- 36 מכתב לבן־גוריון ולבן־צבי, 7.4.1943, בתוך: דינה גורן, **סודיות, בטחון וחופש העתונות**, ירושלים: מאגנס 1975, עמ' 123–124. בהמשך המסמך, הלקוח מארכיון